ANNE SØRENSEN

STASI

OG DEN VESTTYSKE TERRORISME

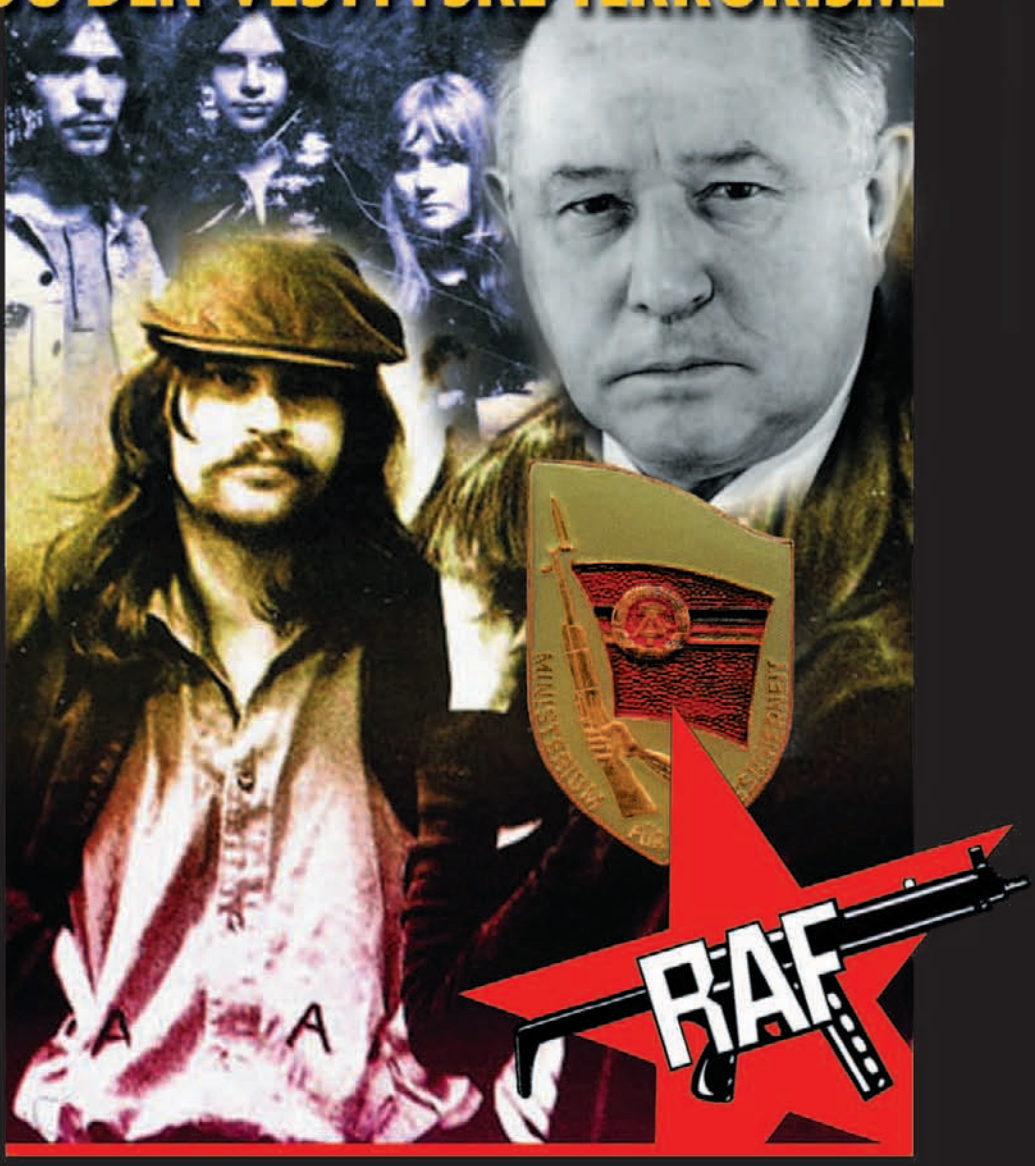

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

STASI OG DEN VESTTYSKE TERRORISME

ANNE SØRENSEN

STASI OG DEN VESTTYSKE TERRORISME

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

Stasi og den vesttyske terrorisme
er sat med Indigo
© Forfatteren og Aarhus Universitetsforlag 2006
Omslag: Jørgen Sparre

ISBN 87-7934-942-0

Aarhus Universitetsforlag
Langelandsgade 177
8200 Aarhus N
Fax 89 42 53 80
www.unipress.dk

INDHOLD

I. Indledning 7

II. Den kolde krig og de to Tysklande 13
Det tyske spørgsmål *21*
De to Tysklande *22*
DDR's udenrigspolitik *26*
Det mellemtyske forhold *30*

III. Den vesttyske røde terrorisme 37
Oprørsterrorisme i det 20. århundrede *37*
"Opbyg den røde hær". Den vesttyske terrorismes opståen og udvikling *45*
"Bomber mod undertrykkelsesapparatet". RAF's aktioner *53*
RAF's organisation *56*
Statslige og samfundsmæssige reaktioner *58*
Hvorfor opstod den vesttyske terrorisme? *64*
"Bomberne smider vi mod massernes bevidsthed". RAF's ideologi *70*
RAF i eget spejl. Terrorgruppe eller modstandsbevægelse? *76*
Venner og fjender *78*
Nazitid og fascisme *85*
Synet på DDR *89*

IV. Ministerium für Staatssicherheit 93
Hauptabteilung XXII: Terrorabwehr *106*
Konspirative metoder *115*
'Objekt 74'/'Falke' *119*
MfS's terrorismeopfattelse *122*
De "pseudorevolutionære" og "småborgerlige" terrorister *124*
Terrorismen og det officielle DDR's verdensbillede *129*
En definition af terrorisme? *133*

V. det østtyske regime og den vesttyske terrorisme 137
MfS og venstrefløjen *138*
MfS og terroristerne *143*
case #1: Ulrike Meinhof, 1970. En uønsket visit *143*
case #2: Michael 'Bommi' Baumann, 1973 Insiderviden og debriefing *147*

Hvad fik MfS at vide? *148*
Exit Baumann *154*
CASE #3: Till Meyer, 1978. Officielt uønsket, uofficielt meddeler *156*
Terrorister på diskret tålt ophold *160*
MfS og sympatisørerne *162*
CASE #4: Heinz Herlitz og Gudrun Stürmer, 1984-1989. Store forventninger og mange misforståelser *163*
CASE #5: Brigitte Heinrich alias IM 'Beate Schäfer', 1981-1987. En terrorsympatisør, der blev politiker *170*
Terroristernes forsvarere *176*
Terroristernes familier *178*
Terroristernes støttegrupperinger *180*
MfS og udstigerne *183*
CASE #6: Silke Maier-Witt, 1980-1990 *184*
En sygeplejerske, der forsvandt. Legenden 'Angelika Gerlach' *185*
Det integrerede partimedlem. Legenden 'Sylvia Beyer' *189*
Fra afhoppet terrorist til uofficiel meddeler. MfS's brug af Silke Maier-Witt alias IM 'Anja Weber' *191*
Legender og rygter. MfS's dagsorden over for udstigerne *196*
Et tilpasset liv på Stasis nåde. RAF's og udstigernes dagsorden *199*

VI. RAF MØDER STASI: TOLKNINGER OG KONKLUSIONER 203
Fra stiltiende accept til logistisk hjælp *203*
Terrorbekæmpelse eller efterretningslogik? MfS's motiver *207*
Ideologisk fællesskab eller praktiske behov? Terroristernes motiver *212*
En pragmatisk koldkrigsalliance *215*
Terrorismens konsekvenser *218*

VII. DEN RØDE TERRORISME SOM FORTID 221

NOTER 233

KILDER OG LITTERATUR 265

ANVENDTE FORKORTELSER *274*

KILDER – ILLUSTRATIONER *277*

I. INDLEDNING

I det tidlige forår 1982 mødtes en håndfuld medlemmer af den vesttyske venstreorienterede terrorgruppe Rote Armee Fraktion i nogle dage med ansatte fra den østtyske sikkerhedstjeneste Stasi. Træffet fandt sted i en af Stasis hemmelige bygninger langt fra alfarvej i et skovområde nær den polske grænse. Tiden gik blandt andet med at gennemføre skydetræning med kalasjnikovgeværer og mortérer. Terroristerne fik også oplysning om, hvad Stasi gennem sit agentnet vidste om den vesttyske eftersøgnings status og metoder, blandt andet om terroristernes falske navne i deres pas var kendte, og hvilke specielle fysiske kendetegn der var registreret i eftersøgningsmaterialet. Til gengæld fik østtyskerne indsigt i terroristernes planer og forestillinger.

På samme tid var ti af de i Vesttyskland mest eftersøgte terrorister i løbet af de foregående par år – og ved Stasis mellemkomst – blevet østtyske statsborgere under nye navne og identiteter. De bestræbte sig på en ny tilværelse som velintegrerede og upåfaldende borgere i den østtyske stat, fordi de af forskellige årsager ville lægge den terroristiske løbebane bag sig, men ikke havde lyst til at tilbringe adskillige år i et vesttysk fængsel. Stasi viste sig her som formidler af en løsning på terroristernes dilemma. Set på overfladen var der tale om en alliance, hvor en stat aktivt støttede en terrorgruppe fra et andet land, og hvor denne terrorgruppe indgik i et fællesskab med den fremmede stat. Hvis man kradser lidt i billedet, dukker der dog efterhånden også andre motiver og dagsordener op, og mødet mellem de vesttyske venstreekstremister og de østtyske apparatjiks var ikke nødvendigvis altid harmonisk, præget af politisk samdrægtighed eller overensstemmende forventninger. Denne bog handler om dette møde.

Bogen beskæftiger sig med en tid for ikke så længe siden, hvor den terrorisme, der fyldte mest i det europæiske nyhedsbillede, var venstreorienteret. Bag den såkaldte røde terrorisme stod grupper som netop vesttyske Rote Armee Fraktion, italienske Brigate Rosse (De Røde Brigader) og franske Action Directe. Terroristerne var relativt få, men de formåede i især 1970'erne og 1980'erne at sætte dagsordenen for politikere, medier og befolkninger ved at gennemføre spektakulære kidnapninger, myrde prominente personer og udøve sprængstofattentater

mod udvalgte militære og officielle bygninger. Som De Røde Brigader udtrykte det, ville de angribe statens hjerte. Det lykkedes også i den forstand, at terrorismen førte til voldsomme reaktioner og til statslige indgreb og initiativer på juridiske og politimæssige områder, og det kom på afgørende vis til at præge de involverede lande. Al Qaeda og fremkomsten af den såkaldte nye terrorisme var derfor ikke Europas første møde med terrorisme. Den røde terrorisme må dog i europæisk sammenhæng betragtes som et overstået – eller i hvert fald marginalt – fænomen, og som en terrorisme, der ikke fik opfyldt sine mål. Den er altså blevet til historie. Derfor er det i dag i højere grad end før muligt at holde den ud i armslængde for at se på og prøve at forstå, hvad der skete, uden at samtidens frygt og politiske undertoner styrer og forstyrrer billedet. Og derfor kan historien om 'den gamle røde terrorisme' også give et perspektiv på nutidens terrorhændelser og deres konsekvenser.

Denne bog handler om den vesttyske røde terrorisme, fra den opstod omkring 1970 og til 1998, hvor den sidste tilbageværende gruppe, Rote Armee Fraktion, i en erklæring opløste sig selv. Det er en bog, der har en lidt utraditionel indfaldsvinkel på forløbet. I 1990 blev det kort før den tyske genforening afsløret, at den østtyske sikkerhedstjeneste Stasi som beskrevet ovenfor i næsten 10 år havde givet ophold og nye identiteter til 10 eftersøgte vesttyske terrorister. Hurtigt stod det klart, at der siden 1970 også havde været forskellige andre former for kontakter og samarbejde mellem terroristerne og Stasi. Vidnesbyrd herom findes i dag i Stasi-arkivet i Berlin, og dette materiale har jeg anvendt til at skrive den sammenhængende historie om det noget aparte forhold mellem de vesttyske oprørere og de østtyske bureaukrater. De konkrete og sensationelle afsløringer har været godt stof, især for de tyske medier. Jeg har taget aspekter op, som hidtil overvejende er blevet forbigået eller behandlet stedmoderligt, fordomsfuldt eller sensationshungrende. Materialet har savnet en systematisk og historisk undersøgelse, der inddrager forhold som den kolde krig, forholdet mellem DDR og Vesttyskland, og de to parters motiver. Derfor handler det første kapitel om de to Tysklande og den kolde krig, mens de to næste kapitler præsenterer de to aktører, der er på banen: de vesttyske terrorister og den østtyske sikkerhedstjeneste. Hvem var de? Hvad ville de? Og hvad var deres selvopfattelser og ideologiske baggrund?

Undersøgelsen af det konkrete forhold mellem terroristerne og Stasi fokuserer på forskellige aspekter, der dels undersøges over tid, dels belyses ved udvalgte cases. Historikere undrer sig ligesom alle andre

over bestemte ting, og min undren drejede sig især om årsagerne til, at kontakterne og samarbejdet overhovedet opstod. Denne undren afødte specielle spørgsmål, som også har styret undersøgelsens temaer. DDR var et erklæret socialistisk land, men hvordan forholdt Stasi sig til den generelle vesttyske venstrefløj, hvor terroristerne kom fra? Hvad skete der, når Stasi kom i kontakt med terroristerne selv? Hvordan var forholdet til den kreds af terror-sympatisører og familiemedlemmer, der omgav terroristerne? Og endelig: hvorfor besluttede Stasi i årene omkring 1980 at indlemme 10 eftersøgte terrorister i det østtyske samfund, og hvordan blev denne 're-nationalisering' eller dette 'asylophold' gennemført? Svarene på disse spørgsmål er ikke alle entydige, men mange mønstre og motiver kan afdækkes.

Samtidig giver svarene også et fascinerende indblik på tre områder. Det ene handler om terroristers rationale. Hvilke begrænsninger og muligheder har man, når man vælger at være terrorist, og hvordan agerer man i minefeltet mellem politisk overbevisning og konstant politijagt? Det andet område handler om, hvordan en efterretningstjeneste fungerer, hvilken logik der driver den, og hvilke valg der kan tages for at opfylde tjenestens overordnede mål. Endelig giver bogen også et tidsbillede af en tid, nogle fænomener, nogle politiske kulturer og nogle episoder, der i deres foreliggende former endegyldigt er fortid. Den kolde krig er slut, men alligevel ikke særligt langt væk. Både terroristerne og Stasi var på afgørende punkter selv produkter af den kolde krig, og deres indbyrdes forhold afspejlede stormagtspolitikkens og blokdannelsens konsekvenser for både privatpersoners skæbner og politiske systemers handlinger.

Jeg har bestræbt mig på at anvende emnet som en prisme, der som sidegevinst kan kaste lys på disse elementer, såsom beskrivelser af livet i DDR, af de interne forhold mellem de vesttyske terrorister, og af en efterretningstjeneste i hverdags-snapshots. En sidegevinst ved kildematerialet, og forhåbentlig også i det foreliggende, er nemlig, at man i kuriøse glimt får præsenteret en tid, nogle vilkår og nogle konstruktioner, der ikke er mere: de to Tysklande, den kolde krig og en verden med andre blokke og politiske problemer end i dag.

Bogen afsluttes med sammenfatninger, konklusioner og perspektiver, der beskriver og analyserer, hvilken funktion den røde terrorisme i dag spiller i politik, inden for terrorforskning/-bekæmpelse og i offentlighed og kultur.

Materialet til både terrorisme generelt og den vesttyske terrorisme

specifikt er i dag så overvældende, at det ikke er menneskeligt muligt at omfatte det hele. Det foreliggende er derfor baseret på et repræsentativt udvalg af kilder og litteratur, der blandt andet omfatter arkivmateriale, lovtekster, leksikalske opslag, eksisterende forskning, terroristerklæringer, avisartikler, skønlitteratur, film, internetsider og billeder.

Metodisk set er undersøgelsen et forsøg på at blande synteser og tilgange, der sædvanligvis betegnes som diskursive. Læsning og analyse af tekster er altså centrale elementer, men ønsket har også været helt overordnet at fortælle en god historie. Den overordnede præmis for arbejdet har desuden været en intention om en åben og fordomsfri tilgang, så vidt det lader sig gøre. Intentionen har altså været erkendelse frem for legitimering, fordømmelse eller politisering. Jeg har ingen skjulte dagsordener i forhold til at forsvare en terroristisk strategi, men nok så vigtigt har jeg det heller ikke i forhold til at bekæmpe terrorisme eller forudsige kommende hændelser. Megen terrorismeforskning er i dag finansieret som led i terrorbekæmpelsesstrategier. Dette projekt er ikke en del af sådanne komplekser og er derfor tænkt som et historisk-humanistisk forsøg udi en genre, der ellers er domineret af samfundsvidenskaber, politikere og medier.

Jeg vil ikke foregive at skrive den komplette eller sammenhængende historie om de vesttyske terrorister, men vil fra en nutidig synsvinkel give et eksempel på, hvad man i dag og med vore dages historiske bagage kan analysere sig frem til om udvalgte sider af den røde terrorisme i Vesttyskland. Det betyder, at mange vigtige og interessante aspekter i denne sammenhæng forbliver mere eller mindre uberørte. De direkte ofre for denne terrorisme er kun i få tilfælde præsenteret med navns nævnelse, og de er ikke genstand for nogen egentlig undersøgelse. Terroristerne selv – deres liv, personligheder osv. – er på samme vis ikke centrale udgangspunkter for en undersøgelse, der fokuserer på strukturer og det lange forløb. Så hvis man vil vide mere om Andreas Baader eller Ulrike Meinhof, er der andre værker, der bedre kan levere varen. Markante temaer som den vesttyske stats reaktioner på terrorismen og pressens/befolkningens opfattelser er heller ikke genstand for særskilt analyse.

Midt i arbejdet med denne undersøgelse faldt datoen 11. september 2001, hvor terrorangrebene på World Trade Center og Pentagon fik en så verdenshistorisk og chokerende gennemslagskraft, at de fleste, i lighed med deres erindring om mordene på John F. Kennedy, John Lennon og Olof Palme, husker præcist, hvad de var i færd med, da de

fik nyheden at vide. Hændelserne havde selvfølgelig ikke en umiddelbar sammenhæng med den vesttyske røde terrorisme, men terrorisme kom som fænomen efterfølgende højt på den internationale dagsorden. Det havde som konsekvens, at mine metodiske og historiske overvejelser måtte tænkes ind i et andet perspektiv, og undersøgelsen er derfor i nogle passager blevet mere aktualiserende, end der oprindeligt var baggrund for eller intentioner om.

'11. september' var en voldsom begivenhed, og hændelserne har selvfølgelig påvirket mig som person. I begyndelsen kom jeg i tvivl om, hvad man overhovedet kan tillade sig at sige om terrorisme, og om man kan opretholde en professionel distance. Med en vis tidsafstand og i lyset af efterfølgende begivenheder er der dog efterhånden ved at tegne sig tendenser inden for både politik og forskning, og dem har jeg brugt som orienteringspunkter i en stadig forvirret tid.

Bogen er en forkortet og redigeret udgave af min ph.d.-afhandling med den kryptiske titel *Terrorisme. Studier i begreber, ideologi og eksterne alliancer med særligt henblik på den vesttyske røde terrorisme*, som jeg forsvarede ved Institut for Historie og Områdestudier (IHO), Aarhus Universitet, i marts 2004. Jeg har selv oversat alle citater. Teksten er nogle gange præget af mange forkortelser, der kan afkodes ved hjælp af bogens liste over forkortelser. Jeg har næsten været i stand til at opfylde mit ideal om ikke at bruge noterne til andet end litteraturhenvisninger. De er placeret bag i bogen, til hjælp for dem, der gerne vil vide, hvor jeg har oplysningerne fra.

Endelig er bogen resultat af en lang proces med flere fødselshjælpere. Først og fremmest en stor tak til min ph.d.-vejleder, Thorsten Borring Olesen, for kompetent og velvillig vejledning igennem hele forløbet. Også en stor tak til ph.d.-miljøet og kolleger på Historisk Afdeling ved Aarhus Universitet, der har kommenteret og diskuteret mit projekt og dermed er kommet med nødvendige og konstruktive indspark. Tak til de dygtige folk på Aarhus Universitetsforlag for et godt samarbejde. Tak til Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation og Aarhus Universitets Forskningsfond, der har støttet denne udgivelse økonomisk. Og endelig tak til hjemmefronten – min mand Palle og mine børn Johannes og Julie – for at give mig ro til arbejdet, når det var nødvendigt, og for samtidig altid at kunne levere den nødvendige uro, så jeg ikke fortabte mig i fortidigt liv.

Anne Sørensen
Århus, marts 2006

II. DEN KOLDE KRIG OG DE TO TYSKLANDE

Den vesttyske terrorismes opståen og udvikling, og forholdet mellem det østtyske regime og de vesttyske terrorister, foregik i politiske, mellemstatslige og internationale rammer, der i meget høj grad blev dikteret af den kolde krigs forløb.[1] Termen 'den kolde krig' blev introduceret i en tale 16. april 1947 af amerikaneren Bernard Baruch, der var præsident Trumans rådgiver i atomspørgsmål. Udtrykket blev gennem journalisten Walter Lippmans brug hurtigt universelt som karakteristik af en situation, hvor forholdet mellem de tidligere allierede under 2. verdenskrig blev præget af modsætninger og konfrontationer mellem øst og vest. Også østblokken anvendte udtrykket.[2]

Den kolde krigs modsætningsforhold rakte dog længere bagud end afslutningen på 2. verdenskrig og drejede sig især om forholdet mellem USA og USSR. Det hævdes af nogle, at uforsonligheden gik tilbage til 1800-tallet med afsæt i en modstilling af det frie demokratiske Amerika og det autoritære og repressive russiske zar-regime.[3] Under alle omstændigheder blev de ideologiske modsætninger forstærket af bolsjevikkernes magtovertagelse i Rusland i 1917. Hverken USA eller USSR var dog betydende militærmagter i mellemkrigstiden, og begge førte en overvejende tilbagetrukket og isolationistisk politik, så der udviklede sig derfor ikke nogen militær konflikt.

2. verdenskrig foranledigede begge stater til at forlade isolationismen, intervenere militært og iværksætte et samarbejde for at bekæmpe nazismen og Hitlers Tredje Rige. Især USA havde en traditionelt fjendtlig position over for kommunismen, men nazisterne opfattedes som værre, og det banede vejen for en alliance med fjendens fjende.[4] Ved krigens afslutning stod begge stater som sejrherrer i den allierede blok sammen med Frankrig og Storbritannien. Den europæiske politiske efterkrigsarena blev fastlagt af de fire stormagter, med udgangspunkt i møder i Teheran i november/december 1943, Jalta i februar 1945 og i Potsdam i juli 1945. Magtvakuumet i Østeuropa var tydeligt, og det blev stort set med det samme USSR's interesse- og indflydelsessfære.

Krigsalliancen holdt ikke længe, og få år efter verdenskrigens afslut-

ning stod man i en ny og hidtil uset form for krig: den kolde krig. Der er dog i forskningen fortsat uenighed om, hvornår den startede, og hvorfor. Den traditionalistiske koldkrigsforskning hævder, at den kolde krig var et produkt af Stalins aggressivitet og ekspansionsbestræbelser, og at USSR derfor udgjorde en trussel, som det var nødvendigt at reagere på. I denne optik begyndte den kolde krig allerede under 2. verdenskrig med bl.a. Jalta-aftalen. Den revisionistiske forskning hævder omvendt, at USSR ikke opførte sig truende, men at den kolde krig blev iscenesat og påbegyndt af USA, dels pga. ideologiske modsætningsforhold og en stærk antikommunisme, dels pga. et ønske om at knytte Vesteuropa økonomisk til USA som marked. De fleste koldkrigsforskere er i dag postrevisionister og ser forløbet som en mere kompleks proces, der også blev præget af fejltagelser, misforståelser og tilfældigheder.

Nogle vigtige begivenheder tegner sig dog i de umiddelbare efterkrigsår. Sovjetiske tropper blev i 1945-46 i strid med indgåede aftaler stående ved grænsen til Iran og hjalp shah-fjendtlige oprørere, mens USA støttede shahens bestræbelser på at bekæmpe oppositionen. I 1947 indførte de vestlige besættelseszoner i Berlin en fælles mønt, hvilket USSR opfattede som aftalebrud. Forholdet mellem de to stormagter blev i stadigt stigende grad præget af fjendebilleder og manikæisme. I 1946 talte den tidligere britiske premierminister Winston Churchill om et jerntæppe gennem Europa. USA lancerede i 1947 Truman-doktrinen, der ud fra en inddæmmelses-strategi (containment) lovede støtte til "frie folk", der ramtes af udefrakommende aggressorers undertrykkelse. Det var underforstået, at der ved aggressioner var tale om mulige sovjetiske eller kommunistiske manøvrer.

Forskellige vestlige tiltag bidrog til at konsolidere situationen. Marshall-planen (European Recovery Programme) blev introduceret af den amerikanske udenrigsminister George Marshall i juni 1947. Marshallhjælpen var en økonomisk støtte, men var dog også ment som en buffer mod sovjetisk ekspansion, som en anti-kommunistisk vaccine i de modtagende lande, og som "Truman-doktrinen i aktion".[6] Planen var principielt åben for alle europæiske lande, men USSR lagde pres på sit interesseområde og fik landene her til at sige nej. Den Nordatlantiske Traktat blev underskrevet 4. april 1949, mens NATO som organisation opstod i 1950. Formålet blev i samtiden vittigt beskrevet som at holde tyskerne nede, amerikanerne inde og russerne ude.[7]

Den kolde krig var først og fremmest en bipolar konflikt mellem USA/NATO og USSR/Warszawapagtlandene. Storbritannien mistede